

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύντομη επιχειρηματολογία υπέρ της μελέτης της ιστορίας της κοινωνικής ψυχολογίας

Mohamed Dora

Η συγγραφή ενός κεφαλαίου που αποτελεί ιστορική αναδρομή στην πορεία της κοινωνικής ψυχολογίας δεν είναι ούτε απλό ούτε σύνθετο ούτε εύκολο πόνημα. Καθώς η κοινωνική ψυχολογία εισήχθη πρόσφατα ως γνωστικό αντικείμενο στα πανεπιστημιακά ιδρύματα, δεν υπάρχει η απαραίτητη χρονική απόσταση που θα διευκόλυνε την καταγραφή της ιστορίας της. Προς επίρρωση αυτού αρκεί να ανατρέξουμε στον πρόσφατο και διαρκώς αυξανόμενο αριθμό κοινωνιοψυχολογικών συγγραμμάτων. Σε κανένα από αυτά δεν επιχειρείται κανενός είδους ιστορική αναδρομή αλλήλ ούτε και κάποια αναφορά σχετικών δεδομένων. Εν ολίγοις, παρατηρείται μια έλλειψη συνολικής άποψης για τον κλάδο, μια σιγή αναφορικά με το ζήτημα αυτό η οποία αφήνει να εννοηθεί ότι η μέχρι τώρα ιστορία του αφενός δεν υπήρξε προβληματική και αφετέρου στερείται ενδιαφέροντος· ότι εντέλει η διερεύνησή της δεν έχει καμιά χρησιμότητα. Είναι φανερό ότι, πολύ απλά, υπάρχει μια καθολική συμφωνία σιωπής για το θέμα αυτό. Εκ πρώτης όψεως το επιχείρημα που προτάσσεται για να δικαιολογήσει την περιθωριοποίηση της ιστορίας του κλάδου μοιάζει απόλυτα έγκυρο. Όσοι ενδιαφέρονται για την ιστορία του κλάδου θα ήταν καλύτερο να απορροφηθούν από ένα τμήμα που εξειδικεύεται στην ιστορία των επιστημών, όπου θα βρουν ειδικούς ερευνητές με ανάλογες αναζητήσεις. Ένα τόσο απλοϊκό επιχείρημα όμως δεν πρέπει να συγκαλύψει τους πραγ-

ματικούς λόγους για τους οποίους η μελέτη της ιστορίας του κλάδου παραμένει ανεπιθύμητη. Η έλλειψη ενδιαφέροντος για την ιστορία του κλάδου είναι τουλάχιστον ανησυχητική, καθώς η απουσία σχετικής μελέτης οδηγεί σε ορισμένα μεγάλα λάθη (βλ. Sorokin, 1959· Dubois, 1994). Μερικά παραδείγματα αυτών των λαθών είναι η ανακάλυψη που πίστευαν ότι έκαναν τη δεκαετία του 1950 ορισμένοι «απόστολοι» της δυναμικής των ομάδων, οι οποίοι παρουσίαζαν τις αναλύσεις τους όχι μόνο ως εξαιρετικά καινοτόμες αλλά και ως τις μοναδικές που θα μπορούσαν να φωτίσουν με επιστημονικό τρόπο «τα μυστήρια των κοινωνικών ομάδων και των κοινωνικών οργανισμών, καθώς και εκείνο [το σφάλμα] κάποιου Parson ο οποίος, θεωρώντας ότι έχει κατανοήσει τους λόγους για τους οποίους οι μηχανισμοί της συμπεριφοράς θέτουν σε λειτουργία τις μη λογικές διαδικασίες, δεν έκανε τίποτα άλλο από το να ανακαλύψει εκ νέου τις αναλύσεις που είχε ήδη κάνει ένας Summer, ένας Dewey ή ένας Mead» (Dubois, 1994, σελ. 9).

1. Αμέλειες και παραλείψεις

Η άγνοια των ιστορικών γεγονότων μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένες ερμηνείες ή άχρηστες επαναλήψεις για τις οποίες, εντούτοις, ο Essertier προειδοποιούσε ήδη από το 1927: «Η πρόοδος μιας επιστήμης και κυρίως μιας ηθικής επιστήμης εξαρτάται κατά πολύ από τη γνώση της ιστορίας της. Εάν αγνοούμε πώς, σε μια δεδομένη στιγμή, εντάθηκαν οι σχέσεις ψυχολογίας και κοινωνιολογίας, ποια ήταν η εξέλιξη του προβλήματος και ποια μορφή πήρε στη συνέχεια, δεν θα είμαστε ποτέ σε θέση να βρούμε τη λύση του και κατά συνέπεια ούτε και να προετοιμάσουμε το έδαφος για τη λύση αυτή. Πιλέοντας σε άγνωστα πελάγη, κινδυνεύουμε να πηγαίνουμε κόντρα στο ρεύμα και να εξαντλούμαστε με μάταιες προσπάθειες. Μη γνωρίζοντας τα στάδια μιας σύγκρουσης, κινδυνεύουμε να ξανανοίξουμε μέτωπα που έχουν ήδη κλείσει» (σελ. 1-2). Παράδειγμα αυτού αποτελεί η περίπτωση ορισμένων συγγραφέων που αποδίδουν το πρώτο πείραμα κοινωνικής ψυχολογίας στον Triplett (1897), παρόλο που εργασίες προς αυτή την κατεύθυνση αποτέλεσαν αντικείμενο προηγούμενου πειραματισμού από τον Ringelmann (ή Ringelman για κάποιους) ήδη από το 1885 (Latané et al., 1979). Σχολιάζοντας το θέμα αυτό ο Pagès έγραψε: «Το πρώτο πείραμα της κοινωνικής ψυχολογίας (ίσως μάλιστα και της ίδιας της ψυχολογίας) πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά πραγματοποιήθηκε πολύ πριν τον Triplett (1998) και τον Binet (1900), γύρω στο 1885 κοντά στην πόλη Nantes από τον ερευνητή Max Ringelmann, μετέπειτα καθηγητή στο Εθνικό Αγρονομι-

κό Ινστιτούτο... Ο Ringelmann επανέφερε στο προσκήνιο το φαινόμενο της καταβολής μικρότερης προσπάθειας όταν τα μέλη μιας ομάδας δουλεύουν συλλογικά σε χειρωνακτική εργασία (κοινωνική οκνηρία). Ακόμη όμως και αυτή η από καιρό λησμονημένη στη Γαλλία καινοτομία ερχόταν δεύτερη, πίσω από τα πειράματα του Andre Godin (1865-1875) πάνω στο μοντέλο που είχε εισαγάγει ο Charles Fourier. Τα πειράματα του Godin (πάνω στη γνωριμία μεταξύ των εργατών), τα οποία είχαν προηγηθεί κατά 15-20 χρόνια αυτών του Ringelmann, έλαβαν χώρα στις εργατικές κατοικίες Familistère στην πόλη Guise της Γαλλίας και είχαν στόχο γνωστικό» (1996, σελ. 11).

Θα εξετάσουμε τις έρευνες του Godin αναλύοντας μια ακόμη παρεξήγηση που σχετίζεται με την ψυχολογία της εργασίας και τα πρώτα πειράματα που πραγματοποιήθηκαν στον τομέα αυτό, πειράματα τα οποία διενεργήθηκαν σε φυσικό χώρο. Τα περισσότερα εγχειρίδια συγκαταλέγουν στις πρωτοποριακές εργασίες τις πειραματικές παρεμβάσεις του Elton Mayo, που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο από το 1923 έως το 1939 σε ένα υφαντουργείο στη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ (1923-1925) και σε μια επιχείρηση κατασκευής τηλεφωνικών καλωδίων στο Hawthorne (Σικάγο). Όμως το πιο σημαντικό κομμάτι των ερευνών πραγματοποιήθηκε με τη δημιουργία του Κινήματος Ανθρώπινων Σχέσεων (École des Relations Humaines). Εντούτοις, όλες αυτές οι δημοσιεύσεις δεν αναφέρουν τις εργασίες του Godin οι οποίες έχουν επανειλημμένα παρουσιαστεί πρώτα από τη Marie Moret, την ξαδέλφη του, την οποία κατόπιν παντρεύτηκε σε δεύτερο γάμο (1897-1910), στη συνέχεια από τον Prudhommeaux* (1919) και τέλος, πιο πρόσφατα και με εξαιρετικό τρόπο, στη διδακτορική διατριβή της Odile Vacher (1992). Η Vacher θεωρεί ότι ο Godin ήταν πράγματι «ο εμπνευστής ενός βιομηχανικού κυττάρου ισάξιου με ένα εργαστήριο κοινωνικής ψυχολογίας ή με ένα ερευνητικό κέντρο ενός οργανισμού» (1992, σελ. 8). Ως διευθυντής επιχείρησης ο Godin πραγματοποίησε στο προσωπικό του πολυάριθμα πειράματα διαφορετικού τύπου, τα οποία όμως συνδέονταν οργανικά μεταξύ τους καθώς ήταν αποτελέσματα της ίδιας εμπειροτεχνικής μεθόδου. Η πρώτη σειρά πειραμάτων ή, σωστότερα, προκαταρκτικών πειραμάτων πραγματοποιείται ανάμεσα στο 1867 και το 1872. Στόχος τους είναι η εκπαίδευση των εργατών ώστε να αποφασίζουν ποια μέλη του προσωπικού είναι άξια αντα-

---

* Σ.τ.Μ.: André Prudhommeaux (1902-1968). Γάλλος αναρχικός ιδιοκτήτης βιβλιοπωλείου στο Παρίσι, το οποίο ειδικευόταν στην κοινωνιολογία και για πολλά χρόνια ήταν τόπος σχετικών συζητήσεων και ανταλλαγής απόψεων. Αγρονόμος, φιλελεύθερος, συντάκτης εφημερίδας (*Le Libertaire, Le Monde Libertaire*), συγγραφέας και εκδότης.

μοιβής. Τα πειράματα αυτά αφορούν το σύνολο των εργατών. Στοχεύοντας στην αλληλαγή του μισθολογικού συστήματος ή, ακριβέστερα, στη βελτίωση των μεθόδων αξιολόγησης των εργατών του, ο Godin δεν διστάζει να πρωτοπορήσει εφαρμόζοντας, για παράδειγμα, ένα σύστημα οικονομικής επιβράβευσης (πριμ). Μια δεύτερη σειρά πειραμάτων διενεργείται σε ένα υποσύνολο των υπαλλήλων, από το οποίο έχουν εξαιρεθεί οι εργάτες. Κατά τα πειράματα μελετώνται δύο τρόποι αξιολόγησης: η αξιολόγηση αφενός μέσα σε υπάρχουσες πραγματικές ομάδες εργασίας, και αφετέρου σε πηλασματικές, τυχαία συγκροτημένες ομάδες. Το τελευταίο στάδιο, το οποίο αφορά τη συγκρότηση συναφών ομάδων εργασίας που δημιουργήθηκαν ελεύθερα, πραγματοποιείται μεταξύ του 1877 και του 1878. Ο Godin θέλει να εκπαιδεύσει τους υπαλλήλους του σε ενός είδους συλλογικό προβληματισμό με στόχο την ανεύρεση ιδεών που θα βελτιώσουν την παραγωγή. Το σύνολο της εργασίας του Godin εντάσσεται στο πλαίσιο της ψυχολογίας της εργασίας, δεδομένου ότι εφάρμοσε την αξιολόγηση του συστήματος οικονομικής επιβράβευσης (καταβολής πριμ) από τους ίδιους τους εργαζομένους. Επιπλέον, οργάνωσε ομάδες συλλογικού προβληματισμού σχετικά με τρόπους που θα βελτίωναν τις συνθήκες παραγωγής. Μιλώντας για τους ανθρώπους που ζούσαν στο Palais Social, ο Godin έγραψε: «Υπό την επήρεια της συλλογικής ζωής, [...] το ατομικό συμφέρον ταυτίζεται με το συλλογικό. Οι διαφωνίες, που προκύπτουν όταν οι δημόσιοι πόροι δεν διανέμονται ισότιμα, εξαλείφονται πλήρως» (Godin, *Solutions Sociales*, στο Vacher, 1992, σελ. 79). Ο Godin επιχειρεί να πείσει το προσωπικό του να λάβει μέρος στις διαδικασίες λήψης συλλογικών αποφάσεων, «στόχος του είναι να παροτρύνει το προσωπικό του εργοστασίου και τους κατοίκους του Familistère να πάρουν στα χέρια τους το εργαλείο της δουλειάς τους...» (Vacher, 1992, σελ. 277). Τα προβλήματα αυτά φέρνουν στην επιφάνεια σύγχρονα κοινωνιοψυχολογικά ζητήματα καθώς και άλλα που άπτονται της ψυχολογίας της εργασίας. Από τη μια μεριά εγείρεται το ζήτημα της συλλογικής πώλησης (Doise & Moscovici, 1972) και από την άλλη της οικονομικής επιβράβευσης των ίδιων και των άλλων.

Ακόμη μια παράληψη σημειώνεται στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας της εργασίας, αυτή τη φορά σε βάρος της έρευνας του Frédéric Le Play*, της

---

* Σ.τ.Μ.: Pierre Guillaume Frédéric Le Play (1806-1882). Γάλλος μηχανικός, κοινωνιολόγος και οικονομολόγος. Το 1855 εξέδωσε το έργο του *Les Ouvriers européens*, μια σειρά από 36 μονογραφίες πάνω στον οικογενειακό προϋπολογισμό τυπικών δειγμάτων εργατών σε μεγάλη γκάμα βιομηχανιών στην Ευρώπη.

οποίας η αποσιώπηση, σύμφωνα με τους Kalaora και Savoye (1989), αποτελεί κυκλικό φαινόμενο. Ο Le Play δημοσίευσε πλήθος μελετών, εκ των οποίων αξιοσημείωτες είναι οι μονογραφίες που τιτλοφορούνται *Les Ouvriers européens* («Οι Ευρωπαίοι εργάτες», 1855) –συνόψιση των οποίων επανεκδόθηκε το 1879– καθώς και το *L'Organisation du travail* («Η οργάνωση της εργασίας», 1870). Η ψυχολογία μοιάζει να έχει αφήσει πίσω της τόσο το συγκεκριμένο τομέα έρευνας όσο και το συγκεκριμένο συγγραφέα, για να αφήσει το πεδίο ελεύθερο στους κοινωνιολόγους που συνεχίζουν να τον αναπτύσσουν. Σκόπιμη επίσης είναι μια αναφορά στον La Rochefoucauld-Liancourt, ερευνητή με ευρύτατο έργο στη μεθοδολογία της αγρονομίας του 18ου αιώνα και στον κληδικό και λειτουργικό πειραματισμό, και δημιουργό μιας πρότυπης κτηνοτροφικής μονάδας εμπνευσμένης από τον Άγγλο αγρονόμο Arthur Young (1741-1820) (βλ. Vacher, 1992, σελ. 18). Εξίσου αξιοσημείωτο είναι το έργο του Fourier, ο οποίος έθεσε συγκεκριμένους κανόνες στην οργάνωση της εργασίας και κατόρθωσε να την καταστήσει περισσότερο ελκυστική για τους εργαζομένους. Ο Fourier θέλησε να «αναθεωρήσει τον τρόπο κατανομής της εργασίας σύμφωνα με τις ιδιαίτερες ικανότητες του κάθε ανθρώπου και να τον οδηγήσει στο ανώτατο επίπεδο, όπου η κάθε αρμοδιότητα ταιριάζει επακριβώς στο φύλο και την ηλικία εκείνου που την ασκεί» (Vacher, 1992, σελ. 30-31).

Σε ορισμένες περιπτώσεις η σκόπιμη παράλειψη του παρελθόντος μπορεί να αποδειχθεί ωφέλιμη για έναν ιστορικό ερευνητή. Ορισμένοι μελετητές αποκρύπτουν το έργο κάποιου, κυρίως όταν αυτό είναι άγνωστο και δυσπρόσιτο στο ευρύ κοινό, ώστε την κατάλληλη στιγμή να το ξαναφέρουν στην επιφάνεια ως δικό τους και να λάβουν τα εύσημα. Αναφορικά με αυτό το φαινόμενο ο Dubois (1994), βασισμένος στις ιδέες του Sorokin (1959), καταγγέλλει τη μέθοδο σύμφωνα με την οποία ένας νέος όρος αντικαθιστά τον παλιότερο δίνοντάς του τη δυνατότητα μιας εκ νέου ύπαρξης σε καινούριο και μοντέρνο περιτύλιγμα. Τα ερμηνευτικά λάθη είναι δυνατόν να εξηγηθούν διαφορετικά. Ο Sorokin (1959) εντοπίζει πολυάριθμες αιτίες που αφορούν τις επιστήμες του ανθρώπου και κυρίως την κοινωνιολογία, οι οποίες όμως ισχύουν εξίσου για την κοινωνική ψυχολογία. Ανάμεσά τους υπογραμμίζουμε την ετερογένεια των επιστημονικών καταβολών των ερευνητών στο θεωρητικό και το εφαρμοσμένο πεδίο που παίρνουν μέρος στα διάφορα πειράματα. Η ύπαρξη ερευνητών από τους κλάδους των μαθηματικών, της στατιστικής, της πληροφορικής, ακόμη και των νευρολογικών επιστημών ωφέλησε την ψυχολογική έρευνα με μετρήσεις και μεθόδους ποσοτικές στις οποίες η κοινωνική ψυχολογία ή, πολύ απλά, η ψυχολογία στηρίχτηκε και τις οποίες ευνόησε σε βάρος των αντίστοιχων ποιο-

τικών. Δεδομένου ότι οι εν λόγω επιστήμονες προσλαμβάνονται λόγω της άρτιας γνώσης τους στις τεχνικές επεξεργασίας δεδομένων ή σε πολύ συγκεκριμένους τομείς, κατέχουν στην εντέλεια θέματα που άπτονται του γνωστικού αντικειμένου τους, αλλά κατέχουν ελάχιστα το αντικείμενο με το οποίο καλούνται να ασχοληθούν. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο κάνουν κατά καιρούς την αθώα εμφάνισή τους κάποιες ανέκδοτες αλλά πλήρως στερημένες πρωτοτυπίες εργασίες.

Η προσπάθεια ιστορικού προσδιορισμού και επισκόπησης του εν λόγω επιστημονικού κλάδου ούτε στερείται ενδιαφέροντος ούτε είναι gratis. Πόσω μάλλον όταν στη διάρκεια της πορείας του ο συγκεκριμένος κλάδος έχει αντιμετωπίσει ουσιαστικά προβλήματα που άπτονται τόσο των θεωρητικών μοντέλων όσο και των ίδιων των θεωριών. Με άλλα λόγια, «η αναπαράσταση της πορείας, η οποία είχε ως κατάληξη το σημερινό τρόπο λειτουργίας, αποτελεί μια δραστηριότητα που απειλεί να τaráξει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και να αποσταθεροποιήσει το status quo που διέπει τη ζωή της κοινότητας. Η ιστορική ανασκόπηση απειλεί να αποκαλύψει ότι η παρούσα καθιερωμένη μορφή του κλάδου δεν είναι κάτι αναγκαίο ή αναπόφευκτο αλλά μάλλον το προϊόν της σύγκλισης ενός συνόλου ιδιαίτερων ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών» (Apfelbaum, 1988, σελ. 501).

Παρ' όλα αυτά, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι κάποιος μπορεί να στρέψει το ενδιαφέρον του στην ιστορία ενός κλάδου με σκοπό να ανακαλύψει τάσεις που πιθανόν λησμονήθηκαν άδικα –αν και κατά κανόνα οι τάσεις αυτές επανέρχονται στο προσκήνιο μέσω της έρευνας– και στη συνέχεια να εντοπίσει τους προδρόμους τους. Στην πραγματικότητα, μόλις ένας ερευνητής καταρτίσει τη βιβλιογραφία του έργου του δεν έχει κανένα λόγο να ασχοληθεί με εγκαταλελειμμένες θεωρίες ή πλαίσια που έχουν βασικά ξεχαστεί –αν όχι ξεπεραστεί. Από αυτή την άποψη, το επιστημονικό ενδιαφέρον για τη γνώση και το επιστητό, από τη μια, και το ενδιαφέρον για την ιστορία, από την άλλη, αποτελούν δύο διακριτούς τομείς οι οποίοι δεν επικαλύπτονται απαραίτητα. Η άποψη αυτή για την ιστορία είναι η κυρίαρχη στους κόλπους των επιστημών της ζωής και της φύσης: τη μοιράζονται μάλιστα αρκετοί κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι που θεωρούν τις επιστήμες αυτές πρότυπο και επιζητούν να αναπτύξουν αυτού του είδους τη γνώση. Έτσι, ο ψυχολόγος, για παράδειγμα, ταυτίζεται με έναν μηχανικό τον οποίο συμβουλευόμαστε για την κατασκευή μιας γέφυρας ή ενός αυτοκινητόδρομου. Ο μηχανικός φέρει τη γνώση ώστε να διενεργεί αντικειμενικές μετρήσεις σε γεωλογικό υλικό και στη συνέχεια, βάσει των δεδομένων που έχει συλλέξει, δίνει οδηγίες για την κατασκευή της γέφυρας. Το ίδιο μοντέλο θεωρείται ότι

ακολουθεί και η επέμβαση του ψυχολόγου. Παρ' όλη αυτά, κάποιοι ερευνητές αποκρύπτουν αυτό το pattern και αυτήν τη σύγκριση και δεν υποκύπτουν στην κυριαρχία των επιστημών που χαρακτηρίζονται «σκληρές». Αυτοπροσδιορίζονται ως ερευνητές των επιστημών του ανθρώπου, οι οποίες έχουν τις δικές τους ιδιαιτερότητες. «Σύμφωνα με αυτούς, οι εν λόγω επιστήμες έχουν φύση ιστορική, όχι μόνο εξαιτίας του γνωστικού αντικειμένου τους αλλά και του τρόπου με τον οποίο καθεμιά κατακτά τη γνώση. Οι αρχαίοι συγγραφείς δεν έχουν πάψει να μας ενδιαφέρουν σήμερα. Εντούτοις, αν κάποιος θελήσει να αναφερθεί σε αυτούς χωρίς να φαντάζουν παράδοξα φαινόμενα, οφείλει να τους εντάξει στο πλαίσιο των συνθηκών της εποχής στην οποία εργάστηκαν. Η ιστορία των επιστημών του ανθρώπου θεωρείται ομοούσια με την άσκησή τους» (Matalon, 1992, σελ. 10).

Ένας άλλος λόγος για τον οποίο ορισμένοι ερευνητές ενδιαφέρονται για την ιστορία του κλάδου τους είναι η δυσαρέσκειά τους για την κατάσταση στην οποία βρίσκεται αυτός σήμερα. Πιστεύουν ότι, μελετώντας το παρελθόν, θα ανακαλύψουν μια εποχή όπου τα όποια σημαντικά προβλήματα του κλάδου γίνονταν αντικείμενο διαπραγμάτευσης και συζήτησης. Οι εν λόγω ερευνητές υποστηρίζουν ότι οφείλουμε να αποκαταστήσουμε το παρελθόν των επιστημών του ανθρώπου ώστε να αναβιώσουμε τις περιόδους εκείνες του δημιουργικού αναβρασμού και να συνειδητοποιήσουμε ότι οι σύγχρονοι προσανατολισμοί θα μπορούσαν να είναι διαφορετικοί. Σύμφωνα με αυτή την άποψη η μελέτη του παρελθόντος θα μπορούσε, μέσω της σύγκρισης, να βοηθήσει στην κατανόηση της λογικής που υπάρχει πίσω από τις επιλογές τού σήμερα και, συνεπώς, να φωτίσει τις σύγχρονες επιστημονικές τάσεις και εξελίξεις.

Ανάμεσα στα σημαντικά ζητήματα που οφείλει να καλύψει μια ιστορική ανασκόπηση της κοινωνικής ψυχολογίας είναι και το κεφάλαιο που αναφέρεται στη σχέση της με την κοινωνιολογία. Συνηθίζεται τα κοινωνιοψυχολογικά συγγράμματα να αποσιωπούν το θέμα αυτό, με εξαίρεση κάποιους λίγους συγγραφείς οι οποίοι τολμούν να το θίξουν χωρίς όμως εν συνεχεία να επιχειρήσουν καμιά περαιτέρω εμβάθυνση. Ως παράδειγμα θα φέρω την περίπτωση του Maisonneuve (1997), ο οποίος κάνει την παρακάτω εξαιρετικά σύντομη αναφορά στο θέμα αυτό: «Εάν η κοινωνική ψυχολογία αποτελεί το αναγκαίο συνδυατικό υλικό ψυχολογίας και κοινωνιολογίας, είναι σκόπιμο να υπογραμμίσουμε τις σχέσεις της τόσο με τον κλάδο της κοινωνιολογίας με την ευρεία του έννοια, όσο και με τις δύο ακόλουθες ψυχολογικές προσεγγίσεις: την ψυχανάλυση και τη φαινομενολογία» (σελ. 29-30). Εξίσου λακωνικός αποδεικνύεται και ο Castellan, ο οποίος κλείνει τη σύ-

ντομη παράγραφό του για τη σχέση κοινωνικής ψυχολογίας και κοινωνιο-λογίας ως εξής: «Όταν αναφερόμαστε σε ερμηνείες συμπεριφορών, δραστηριοτήτων, κινήτρων ή αισθημάτων βρισκόμαστε στο πεδίο της ψυχολογίας, ενώ στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας μπαίνουμε όταν εμπλέκονται κοινωνικοί παράγοντες. Όταν μια μελέτη δεν προχωρά πέρα από το τυπολογικό στάδιο, τότε αφορά την κοινωνιολογία» (1970, σελ. 64-65). Όσο για την Ohayon (1999), προσεγγίζει την ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας μέσω της ώσμωσης ψυχολογίας και ψυχανάληψης από το 1919 έως το 1969, ενώ στη συνέχεια μελετά το ρόλο των δύο κυριότερων ερευνητών του κλάδου: του Serge Moscovici και του Robert Pagès. Αντίθετα, ο Sahakian (1982) στο σύγγραμμά του ξετυλίγει ολόκληρη την ιστορία της αμερικανικής, της γαλλικής, της ιταλικής και της γερμανικής κοινωνικής ψυχολογίας. Παρουσιάζει μια πληθώρα συγγραφέων των οποίων το έργο χωρίζεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο μέρος σκιαγραφεί την ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας από την αρχαιότητα μέχρι το 1908, παραθέτοντας συγγραφείς όπως ο Πλάτωνας, ο Hobbes, καθώς και τους Γάλλους ερευνητές που συνεισέφεραν στην εξέλιξη του κλάδου όπως οι Comte, Le Play, Fouillée, Espinas, Durkheim, Lévy-Bruhl, Le Bon κ.ά. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζει τη σύγχρονη ιστορία της κοινωνικής ψυχολογίας από το 1908 έως το 1930 στην οποία συνεισέφεραν οι Ross, McDougall, η σχολή του Σικάγο, οι Allport, Bogardus κ.ά. Στο τρίτο μέρος εξετάζει τα λεγόμενα «χρόνια εκπαίδευσης» των κοινωνικών ψυχολόγων με παραδείγματα όπως των Sherif, Linton, Kardiner, Moreno, Mayo κ.ά. Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος μελετώνται «τα χρόνια της ωριμότητας» (comes of age) με αναφορές στους Adorno, Sandford, Katz, Bion, Bales, Cartwright, Heider, Jones, Newcomb, Festinger, Bandura, Bem κ.ά.

Η δημοσίευση συγγραμμάτων σχετικά με την κοινωνική ψυχολογία αναχαιτίστηκε εξαρχής από προβλήματα που αφορούσαν θέματα ταυτότητας και ταξινόμησης. Η έκδοση το 1895 του επιστημονικού περιοδικού *L'Année Psychologique* (AP)* από τον Binet και εν συνεχεία του *L'Année Sociologique* (AS)** από τον Durkheim (1898) δεν έφεραν την αναμενόμενη αλληλαγή. Μέ-

* Σ.τ.Μ.: *L'Année Psychologique* (AP). Πρόκειται για το επιφανέστερο επιστημονικό περιοδικό ψυχολογίας. Ιδρύθηκε το 1894 από τους Γάλλους Henri Beaunis και Alfred Binet με στόχο τη δημοσίευση του ερευνητικού έργου του εργαστηρίου ψυχολογίας της Σορβόννης.

** Σ.τ.Μ.: *L'Année Sociologique* (AS). Πρόκειται για κοινωνιολογικό περιοδικό το οποίο ιδρύθηκε το 1898 από τον Émile Durkheim, ο οποίος εκτελούσε επίσης χρέη εκδότη. Η έκδοσή του ήταν ετήσια και συνεχίστηκε έως το 1925, οπότε διακόπηκε για να ξαναρχίσει το 1934 με το νέο τίτλο *Annales Sociologiques* έως το 1942. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο συνέχισε την κυκλοφορία του με τον πρώτο του τίτλο *L'Année Sociologique* και δεν έχει διακοπεί από τότε.

χρι εκείνη τη στιγμή τα ευρήματα των δύο αυτών επιστημονικών κλάδων φιλοξενούνταν στις σελίδες τριών άλλων σημαντικών περιοδικών: των *Revue de Métaphysique et de Morale* (RMM), *Revue Philosophique* (RP) και *Revue des Deux Mondes* (RDDM). Τα τεύχη των δύο νέων εξειδικευμένων επιστημονικών περιοδικών, του ενός για την ψυχολογία και του άλλου για την κοινωνιολογία, που κυκλοφόρησαν τα πρώτα χρόνια αποσκοπούσαν στον προσδιορισμό των κατευθύνσεων και του γνωστικού αντικείμενου καθενός από τους δύο κλάδους. Ωστόσο αξίζει να σχολιάσουμε εδώ ποιας μεταχείρισης έχαιρε στα δύο περιοδικά η δημοσίευση εργασιών που άπτονταν της κοινωνικής ψυχολογίας, όπως την εννοούσαν την εποχή εκείνη. Υπενθυμίζουμε ότι τότε δεν αποτελούσε ακόμη ξεχωριστό ακαδημαϊκό κλάδο. Εν συντομία, σε κανένα από τα δύο περιοδικά δεν προβλεπόταν ξεχωριστός χώρος αφιερωμένος στον τομέα αυτό. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το AP γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι δεν φιλοξενεί «καμιά ειδική κατηγορία για την κοινωνική ψυχολογία. Τα άρθρα που εντάσσονται στο χώρο της, όσο αναλυτικά και αν είναι, κατατάσσονται στα κοινωνιολογικά [...], συνεπώς η κοινωνική ψυχολογία υποβιβάζεται σε ενός είδους χωνευτήρι ιδεών ή συγκαταλέγεται στα είδη προς απόρριψη όπου συναντά όλα τα θέματα που ξεφεύγουν από την κλασική θεματική της ψυχολογίας – παιδική ηλικία, φυλή, ζώα...» (Arfelbaum, 1981, σελ. 399). Αλλά ούτε το AS επιφυλάσσει κάτι καλύτερο στην κοινωνική ψυχολογία. Οι μελέτες που δημοσιεύονται στις σελίδες του –όπως ορισμένες μελέτες του Tarde– κατατάσσονται στη «φιλοσοφική κοινωνιολογία» ή σε άλλες στήλες γενικού περιεχομένου, δεδομένης της επίμονης αντίθεσης του Durkheim, ο οποίος διύθυνε την εποχή εκείνη το περιοδικό. Εντούτοις, την ίδια εποχή στις ΗΠΑ το περιοδικό *Psychological Review*, το οποίο ιδρύθηκε το 1894 με διευθυντή τον Baldwin, φιλοξενούσε ήδη ποικίλες στήλες, μία εκ των οποίων αφορούσε αποκλειστικά θέματα κοινωνικής ψυχολογίας. Στη στήλη αυτή δημοσιεύονταν συχνά εργασίες, ανάμεσά τους και γαλλικά συγγράμματα, τις οποίες το AP είχε κατατάξει στο χώρο της κοινωνιολογίας. Τέτοιες ήταν, για παράδειγμα, ορισμένες εργασίες του Bouglé, του Coste και του Duprat. Την εποχή εκείνη η κοινωνική ψυχολογία δεν υπαγόταν ούτε στην κοινωνιολογία αλλά ούτε και στην ψυχολογία. Σύμφωνα με τον Arfelbaum, «το έτος 1900, όταν διοργανώθηκε το 4ο συνέδριο ψυχολογίας, αποτελεί μια αποφασιστική καμπή για την κοινωνική ψυχολογία. Υπό την προεδρία του Tarde, για πρώτη φορά μέρος του συνεδρίου αφιερώνεται σε αυτήν, ενώ ομαδοποιούνται διάφορες διάσπαρτες ανακοινώσεις που αφορούν την εγκληματικότητα [...], την ευφυΐα [...], τα κοινωνικά κίνητρα [...], την ψυ-

χολογία των λαών [...], ακόμη και την “επιστημολογία” της κοινωνικής ψυχολογίας (Groppali)» (1981, σελ. 400). Στην αρχή τα συγγράμματα που συγκεντρώνονται διαφέρουν εντελώς μεταξύ τους και δεν έχουν παρά μια αμυδρή σχέση με την κοινωνική ψυχολογία όπως την εννοούμε σήμερα. Όμως συν τω χρόνω οι δημοσιεύσεις γίνονται σαφέστερες ως προς το αντικείμενό τους, απαντώντας στην επίμονη ανάγκη για τον προσδιορισμό του θεωρητικού πλαισίου του κλάδου. Ο Augustin Hamon εκδίδει μια σειρά μελετών με τον τίτλο *Études de psychologie sociale* («Μελέτες Κοινωνικής Ψυχολογίας»), οι οποίες δημοσιεύονται σε δύο τόμους. Στον πρώτο (*La psychologie du militaire professionnel*, 1894: «Η ψυχολογία του επαγγελματία στρατιωτικού») επιχειρεί μια εμπειρική προσέγγιση των προτάσεών του. Για το λόγο αυτόν οι Lubek και Apfelbaum (1989) τον θεωρούν τον πρώτο ερευνητή του κλάδου που επιχειρήσει μια έρευνα πεδίου. Ο Hamon θέτει σαφώς το ζήτημα των μηχανισμών διάρθρωσης του ατομικού με το κοινωνικό. Στο έργο του προσπαθεί να μελετήσει την επιρροή του επαγγέλματος σε εκείνους που το ασκούν, έρευνα που ισοδυναμεί με τη μελέτη της επιρροής του περιβάλλοντος πάνω στην προσωπικότητα. Τον τόμο αυτό ακολούθει ένας δεύτερος (*Psychologie de l'anarchiste-socialiste*, 1895: «Η ψυχολογία του αναρχικού-σοσιαλιστή»), όπου ο συγγραφέας επιχειρεί να απαντήσει στο ακόλουθο ερώτημα: Προτού οι κοινωνικοί ή ιδεολογικοί παράγοντες επέμβουν και διαμορφώσουν τα άτομα, υπάρχουν ανάμεσα σε αυτά ομοιότητες, κάποια κοινή φιλοσοφία ή νοοτροπία; Το ερώτημα αυτό οδηγεί τον Hamon να αναζητήσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των διάφορων ομάδων αναρχικών τα οποία τους προδιαθέτουν ώστε να διαμορφώσουν τις απόψεις τους. Πρόκειται για μια πραγματική έρευνα με ερωτηματολόγια που απευθύνονταν στους αναρχικούς που γνώριζε ο συγγραφέας και πραγματοποιήθηκε σε πολλές χώρες μέσω επαφών των αναρχικών ομάδων. Ο Hamon αναζητά τον ιδανικό μέσο τύπο του αναρχικού-σοσιαλιστή. Στην πραγματικότητα, το έργο αυτό ανταποκρίνεται στο αίτημα της εποχής για διαμόρφωση ενός μέσου προφίλ διάφορων κοινωνικών ομάδων, ανάλογο με εκείνο που δημιούργησαν ο Quételet ή ο Galton στο πλαίσιο της διαφορικής ψυχολογίας. Παρόλο που ο Hamon είχε προγραμματίσει τη συγγραφή μιας σειράς εργασιών, τα σχέδιά του διακόπηκαν την εποχή που σχεδίαζε τη δημοσίευση της τρίτης έρευνάς του, αυτήν τη φορά σχετικά με την ψυχολογία του καλλιτέχνη και του επιστήμονα (*Psychologie de l'artiste et du scientifique*), όπου επιχειρούσε να σκιαγραφήσει τις πνευματικές ιδιαιτερότητες του ανθρώπου που ασχολείται με την τέχνη ή την επιστήμη.

2. Η ψυχολογία των λαών

Διαφορετικό ήταν το επιχείρημα που ανέπτυξε ο Bouglé* υπέρ της κοινωνικής ψυχολογίας στην αναφορά του *Les Sciences Sociales en Allemagne* (1896) («Οι κοινωνικές επιστήμες στη Γερμανία») επ' ευκαιρία της υποβολής της έκθεσής του αναφορικά με την ψυχολογία των λαών (*Völkerpsychologie*). Ας μας επιτραπεί να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στα κυριότερα σημεία του ευρύτατου αυτού πεδίου πριν συνεχίσουμε την αναδρομή μας στους άηλους τομείς της κοινωνικής ψυχολογίας. Η έρευνα σχετικά με την «ψυχολογία των λαών» κινήθηκε προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις:

1. Η μία κατεύθυνση αντικατοπτρίζεται στο έργο του Wundt και η άλλη αναφέρεται στη θεωρία.

Γνωρίζουμε ότι στο έργο του ο Wundt αναπτύσσει τρεις διαφορετικές θεματολογίες:

- α. την ψυχοφυσιολογία, με στόχο τη μέτρηση των ορίων των θεμελιωδών νοητικών λειτουργιών·
- β. μια φιλοσοφική επιστημολογία ή μια ηθική η οποία δεν είχε ιδιαίτερη απήχηση στην επιστημονική κοινότητα·
- γ. την ψυχολογία των λαών που τον απασχόλησε από το 1900 έως το 1920. Εδώ ο Wundt αναγνωρίζει ότι η μεθοδολογία που προτείνει για τη μέτρηση των ορίων των νοητικών λειτουργιών, και την οποία περιγράφει στο πρώτο μέρος του έργου του, δεν μπορεί να εφαρμοστεί για την προσέγγιση της ψυχολογίας των λαών.

Σε αυτό το τρίτο μέρος του έργου του μελετάει τους θρύλους, τα ήθη και έθιμα, την παράδοση, τις τελετουργίες, τους μύθους, τη γλώσσα κ.ά. Στην πραγματικότητα, δημιουργεί μια βαθιά ρήξη ανάμεσα στην ατομική και τη συλλογική ψυχολογία. Η διχοτόμηση αυτή ενίσχυσε ακόμη περισσότερο τις πεποιθήσεις του Durkheim έπειτα από το ταξίδι του στη Γερμανία για σπουδές. Γνωρίζουμε ότι ο εν λόγω ερευνητής ήδη οραματιζόταν και ανέπτυξε το διαχωρισμό αυτόν μεταξύ ατόμου και ομάδας. Οι ιδέες του Wundt επικύρωσαν την κατεύθυνση που είχε πάρει.

2. Επιπλέον, η θεωρία της ψυχολογίας των λαών διακρίνεται σε τρία μέρη:

- α. Τη θεωρία, την οποία διατύπωσε ο Wundt και αναπτύχθηκε από το 1900 έως το 1920.

---

* Σ.τ.Μ.: Célestin Bouglé (1870-1940). Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος. Καθηγητής κοινωνιολογίας στη Σορβόνη και διευθυντής του École normale από το 1935. Πιστός στη γραμμή που χάραξε ο Auguste Comte, θεωρούσε την κοινωνιολογία ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο.

- β. Την ψυχολογία των μαζών όπως προσεγγίζεται στο έργο του Charles Richet (1850-1935), η οποία αποτέλεσε εφαλτήριο για τις εξελίξεις που επιτεύχθηκαν από τον Gustave Le Bon (1841-1931). Ο τελευταίος εισήγαγε την ιδέα μιας συλλογικής ψυχής και στο έργο του επιχείρησε να καταδείξει ότι η ατομική συνείδηση υποχωρεί αδιαλείπτως μπροστά στη συλλογική.
- γ. Τέλος, την ψυχολογία των εθνών του Letourneau (1901), ο οποίος ασχολήθηκε με την έρευνα «των πληροφοριών σχετικά με τη νοτική ικανότητα των ανθρώπινων ομάδων που ανήκουν σε διαφορετικές φυλές» (στο Drouin-Hans, 1999, σελ. 153). Στόχος του ήταν να θεσπίσει μια ιεραρχία ψυχικών λειτουργιών, η οποία θα «δικαιολογούσε μια ιεράρχηση των φυλών βασισμένη στη μελέτη των ψυχικών χαρακτηριστικών τους» (Drouin-Hans, 1999: 153). Στο ίδιο πνεύμα ο Fouillée (1898) έγραψε την *Ψυχολογία του γαλλικού λαού (Psychologie du peuple français)*, ικανό μέρος της οποίας πραγματεύεται το θέμα της ιδιοσυγκρασίας, δηλαδή των έμφυτων, κληρονομικά μεταβιβαζόμενων χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς. Ο Fouillée θεωρεί ότι υπάρχει «μέσα στο σύνολο των εγκεφάλων και των συνειδήσεων ένα σύστημα ιδεών το οποίο αντικατοπτρίζει τον κοινωνικό περίγυρο [...]. Πρόκειται για ένα συλλογικό ντετερμινισμό μέρος του οποίου καθορίζεται από εμάς, ενώ τα υπόλοιπα μέρη από τα άλλα μέλη της κοινότητας. Αυτό το σύστημα αλληλοεξαρτώμενων ιδεών συνιστά τη συνείδηση του έθνους» (Fouillée, σελ. 12, στο Mucchielli, 1997, σελ. 85). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το έργο των Kail και Vermès (1999), όπου επιχειρείται μια αξιολογική σύνθεση της ψυχολογίας των λαών και των απότοκων θεωριών της.

Η ψυχολογία των λαών είναι ένας κλάδος τον οποίο μελέτησε πλήθος ερευνητών αναπτύσσοντας πολλά παρακλάδια του. Από την πληθυσμολογία των εγχειριδίων που γράφτηκαν σχετικά με το αντικείμενο αυτό, το μόνο άξιο αναφοράς είναι το ήσσονος σημασίας έργο του Abel Miroglio, ιδρυτή του Institut Havrais, ακριβώς μετά τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. Ο Miroglio καθορίζει ένα στόχο για την ψυχολογία των λαών: να γνωρίσει όλα τα έθνη της γης. Πρόκειται για μια μελέτη της εικόνας που έχει κάθε λαός για τον εαυτό του και για τους άλλους λαούς. Για την πραγματοποίηση της έρευνας αυτής ο εμπνευστής της οφείλει να ανατρέξει και σε άλλους επιστημονικούς κλάδους, όπως η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία, η εθνολογία, η χαρακτηρισολογία κ.ά. Είναι όμως τέτοιο το πλήθος των αναφορών στους διαφορετικούς κλάδους, ώστε το αντικείμενο της ψυχολογίας

των λαών χάνεται μέσα στα ίδια τα συστατικά του στοιχεία. Ο Halbwachs είναι ένας ακόμη ερευνητής ο οποίος με το έργο του *La morphologie sociale* (1938) («Η κοινωνική μορφολογία») αναπτύσσει ένα ακόμη παρακλάδι της ψυχολογίας των λαών. Στο έργο αυτό μελετώνται οι μορφές που παίρνουν οι κοινωνίες. Η κοινωνική μορφολογία στηρίζεται πρωτίστως στις συλλογικές αναπαραστάσεις, «δεδομένου ότι η κοινωνία εισχωρεί στον υλικό κόσμο και η σκέψη μιας ομάδας βρίσκει στις αναπαραστάσεις που της γεννούν οι περιβαλλοντικές συνθήκες ένα αξιόπιστο σταθερό έρεισμα, όπως ακριβώς η ατομική σκέψη πρέπει να κατανοήσει το σώμα και το χώρο για να μπορέσει να ισορροπήσει» (Halbwachs, 1938, σελ. 18). Από την ίδια ρίζα φύονται και άλλα έργα όπως το *Εισαγωγή στη συλλογική ψυχολογία (Introduction à la psychologie collective)* του Charles Blondel (1928), όπου αναφέρεται εκτός των άλλων το εξής: «Από το 1890 μέχρι το 1900 ο τίτλος “συλλογική ψυχολογία” αντιπροσωπεύει έναν ξεχωριστό κλάδο, επιστημονικό αν όχι ως προς το πνεύμα τουλάχιστον ως προς το περιεχόμενο, του οποίου κύριο αντικείμενο ήταν και παραμένει η λεγόμενη ψυχολογία των μαζών» (Blondel, 1938, σελ. 5). Στο πρώτο μέρος του συγγράμματός του ο συγγραφέας αναλύει τις απόψεις ορισμένων ερευνητών, όπως του Comte, του Durkheim και του Tarde, ενώ παρουσιάζει τα πρακτικά αποτελέσματα των θεωριών τους. Στο δεύτερο επιχειρεί να συνθέσει το συλλογικό κομμάτι της νόησης μέσα από τρεις διαστάσεις: την αντίληψη, τη μνήμη και τη συναισθηματική ζωή. Στον ίδιο τομέα, πρόσφατα ο Petit παρουσίασε μια συνθετική μελέτη (1993) για τη συλλογική ψυχολογία από τον Comte έως τον Durkheim.

As γυρίσουμε όμως στην κοινωνική ψυχολογία. Ο κλάδος αυτός θα έπρεπε να είναι σε θέση να αποτιμήσει και να εξηγήσει αυτό που διαφεύγει τόσο από την ιστορία όσο και από την ψυχολογία και την ανθρωπολογία. Ο Bouglé γράφει ότι «η κοινωνική ζωή θα περιγράφεται από την ιστορία και θα ερμηνεύεται από την ψυχολογία» (1896, σελ. 19). Λίγο παρακάτω προσθέτει ότι πρέπει «να συστήσουμε μια κοινωνική ψυχολογία της οποίας οι κανόνες θα φωτίσουν την ιστορία των λαών και τη βιογραφία του ανθρώπου, ακριβώς όπως οι νόμοι της ατομικής ψυχολογίας φωτίζουν τη βιογραφία του ατόμου» (1896, σελ. 20). Ο Apfelbaum συνεχίζει από το σημείο που σταμάτησε ο Bouglé λέγοντας τα εξής: «Συνοψίζοντας, η κοινωνική ψυχολογία είναι απαραίτητη για να γεφυρώσει “το χάσμα ανάμεσα στην ιστορία και την ατομική ψυχολογία” και να ερμηνεύσει όλα όσα κληροδότησε μέχρι τώρα ο 19ος αιώνας μέσω εννοιών όπως “η δύναμη των πραγμάτων”, “η λογική των γεγονότων”, “το φυλετικό ένστικτο”. Αυτό που καλείται να κατανοήσει η κοινωνική ψυχολογία είναι οι έννοιες και η δημιουργός αιτία τους» (1981, σελ. 402).

3. Ψυχολογία και κοινωνιολογία

Οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι οι σχέσεις μεταξύ της κοινωνικής ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας είχαν εξ αρχής έντονο συγκρουσιακό χαρακτήρα. Κατά συνέπεια, η κοινωνική ψυχολογία αποτέλεσε ένα πεδίο έντονου προβληματισμού. Αντικείμενο της φιλονικίας ήταν κάτι κοινότοπο αλλά εξαιρετικά ουσιώδες: η βαθύτερη κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων που άπτονται και των δύο κλάδων· το να μάθουμε αν οι υπάρχουσες ερμηνείες είναι ψυχολογικής ή κοινωνιολογικής υφής. Αυτό ήταν το ζήτημα της αντιπαράθεσης, απλό αλλά με δραματικές προεκτάσεις. Θα επανέλθουμε στο θέμα αυτό αργότερα.

Οι θέσεις του Comte* είναι ξεκάθαρες. Στο έργο του *Cours de philosophie positive* («Μαθήματα θετικής φιλοσοφίας»), όπου ταξινομεί τις θεμελιώδεις επιστήμες (1. Μαθηματικά, 2. Αστρονομία, 3. Φυσική, 4. Χημεία, 5. Βιολογία, 6. Κοινωνιολογία, 7. Κοινωνική ηθική ή επιστήμες της νόησης), η ψυχολογία δεν έχει θέση. Αντίθετα, διατυπώνει αυστηρότατη κριτική εναντίον της, ενώ αρνείται την επιστημονικότητα του κλάδου, γεγονός που καταδεικνύει την αδυναμία του πνεύματος να γνωρίσει τον εαυτό του. Θεωρεί πως υπάρχουν δύο εναλλακτικοί τρόποι για να γνωρίσουμε τους νόμους που διέπουν τη λειτουργία της σκέψης: η μελέτη των οργανικών καταστάσεων της και η ανάλυση των προϊόντων της. Από τις δύο η πρώτη προσέγγιση οδηγεί στη διατύπωση μιας εγκεφαλικής θεωρίας, δηλαδή στη μελέτη του ανθρώπινου εγκεφάλου. Ο Comte διακρίνει τρία μέρη στον εγκέφαλο: 1. το συγκινησιακό εγκέφαλο, που με σημερινούς όρους αντιστοιχεί στο μεταιχμιακό ή στεφανιαίο σύστημα του εγκεφάλου, ο οποίος ρυθμίζει το ένστικτο που δημιουργεί το αίσθημα της πείνας, το σεξουαλικό ένστικτο καθώς και την ανιδιοτελή ικανοποίηση· 2. το σκεπτόμενο εγκέφαλο, γνωστό και ως νεοφλοιό· 3. την περιοχή του εγκεφάλου η οποία σχετίζεται με την κίνηση και προσιδιάζει στον εγκέφαλο των σύγχρονων ερπετών.

Υπό αυτό το πρίσμα, όλες οι μελέτες στο πλαίσιο της ψυχολογίας εντάσσονται στη θεωρία του εγκεφάλου και κατά συνέπεια στον κλάδο της βιολογίας. Η επιστήμη του εγκεφάλου έλκει την καταγωγή της από τη φρενολογία του Gall. Όσον αφορά τη δεύτερη προσέγγιση, οι νόμοι που διέπουν τη νόηση συνάγονται από «την εξελικτική πορεία του εν ενεργεία ανθρώ-

---

* Σ.τ.Μ.: August Comte (1798-1857). Γάλλος θετικιστής φιλόσοφος, εισηγητής της επιστήμης της κοινωνιολογίας.

πινου πνεύματος», γεγονός που διαφαίνεται στους κανόνες που καθορίζουν τα διαδοχικά στάδια εξέλιξης της ανθρωπότητας. Η θεωρία αυτή συνοψίζεται στο νόμο των τριών σταδίων:

1. Το «θεολογικό στάδιο» χαρακτηρίζει τις ιεραρχημένες και στρατιωτικές κοινωνίες, σημαντικότερα παραδείγματα των οποίων απαντούν κατά κύριο λόγο στο Μεσαίωνα. Κατά το στάδιο αυτό ο άνθρωπος δίνει τόσο στα φυσικά όσο και στα κοινωνιολογικά φαινόμενα που συναντά υπερφυσικές εξηγήσεις.
2. Το «μεταφυσικό στάδιο» κυριαρχεί στην Ευρώπη από την Αναγέννηση έως το Διαφωτισμό. Πρόκειται για μια μεταβατική κατάσταση η οποία κόβει τους δεσμούς με την αρχαία τάξη, χωρίς όμως να εδραιώνει την κυριαρχία της βιομηχανίας. Στο στάδιο αυτό οι υπερφυσικοί παράγοντες αντικαθίστανται από αφηρημένες έννοιες. Έτσι, η κοινωνική οργάνωση δεν θεωρείται απόρροια θεϊκής παρέμβασης αλλά μάλλον φυσικό φαινόμενο.
3. Τέλος, το «θετικό στάδιο» αντιστοιχεί σε μια κοινωνική οργάνωση που στηρίζεται στη βιομηχανία και στην οποία η βιομηχανική παραγωγή αποτελεί τη βασική δραστηριότητα. Στο στάδιο αυτό ο άνθρωπος, μέσω της παρατήρησης και των μαθηματικών, ανακαλύπτει τις σταθερές σχέσεις και τους νόμους που διέπουν τα κοινωνικά φαινόμενα. Η μελέτη* των νοητικών λειτουργιών υπό το πρίσμα της βιολογίας αντιστοιχεί σε μια στατική οπτική για τα κοινωνικά φαινόμενα. Στη δεύτερη περίπτωση τα κοινωνικά φαινόμενα μελετώνται από μια δυναμική σκοπιά. Η απουσία της ψυχολογίας από την ταξινόμηση των επιστημών κατά τον Comte σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός. Πρόκειται για σκόπιμη και, κατά τον ίδιο, αιτιολογημένη παράλειψη της επιστήμης αυτής (βλ. Petit, 1994· Braunstein, 1998).

Ο Durkheim αναπτύσσοντας την έννοια των συλλογικών αναπαραστάσεων οδηγήθηκε στη σύλληψη μιας κοινωνικής ψυχολογίας διαφορετικής από την ψυχολογία. «Διαχωρίζοντας την κοινωνική ζωή από την ατομική δεν υποστηρίζουμε ότι η πρώτη δεν χαρακτηρίζεται από τίποτα το ψυχικό. Αντίθετα, είναι φανερό ότι αποτελείται κατά κύριο λόγο από αναπαραστάσεις.

---

* Σ.τ.Μ.: Ο August Comte είχε διακρίνει την κοινωνιολογία σε δύο κλάδους, την κοινωνική στατική, που αναφέρεται στη συγχρονική μελέτη των κοινωνιών, και την κοινωνική δυναμική, που ασχολείται ειδικότερα με το πρόβλημα της κοινωνικής μεταβολής. Η κοινωνική στατική μελετά την κοινωνική διάρθρωση και τους τύπους των κοινωνιών και η δυναμική μελετά τις μεταβολές των κοινωνικών μορφών καθώς και τους παράγοντες των μεταβολών αυτών.

Μόνο που οι συλλογικές αναπαραστάσεις διαφέρουν τελείως σε υφή από τις ατομικές. Η άποψη ορισμένων ότι η κοινωνιολογία είναι μια ψυχολογία δεν μας βρίσκει αντίθετους, αρκεί οι οπαδοί της να μην ξεχνούν ότι η κοινωνική ψυχολογία έχει τους δικούς της νόμους, οι οποίοι διαφέρουν από εκείνους της ψυχολογίας του ατόμου» (1897, σελ. 352). Αργότερα επανέρχεται σε αυτή την ανάληψη λέγοντας: «Κατά ένα γενικό τρόπο θεωρούμε ότι ένας κοινωνιολόγος δεν έχει επιτελέσει πλήρως το καθήκον του αν δεν καταδυθεί στα τρίσβαθα του ατόμου για να συνδέσει τις ψυχολογικές του συνθήκες με τους θεσμούς που ο ίδιος γνωρίζει. Στην πραγματικότητα, εκλαμβάνουμε τον άνθρωπο περισσότερο ως κατάληξη παρά ως αφητηρία [...]. Από αυτή λοιπόν την άποψη, η κοινωνιολογία όχι μόνο δεν είναι ξένη προς την ψυχολογία αλλιά, αντίθετα, καταλήγει και η ίδια σε μια ψυχολογία, αναμφίβολα πολύ πιο ουσιαστική και σύνθετη από εκείνη που ασκούν οι καθαροί ψυχολόγοι» (Durkheim, 1909, σελ. 755). Παρόλο που ο Durkheim παραδέχεται πως η συλλογική ζωή είναι έμφυτο στοιχείο της ανθρώπινης φύσης γενικότερα, υπογραμμίζει την αντίθεση μεταξύ των συλλογικών και των ατομικών συναισθημάτων λέγοντας: «Ακόμη και όταν η κοινωνία εκφυλίζεται σε ανοργάνωτο πλήθος, τα συλλογικά συναισθήματα που γεννιούνται στους κόλπους της είναι δυνατόν να είναι όχι απλώς διαφορετικά αλλιά ακόμη και εντελώς αντίθετα από το μέσο όρο των ατομικών. [...] Επομένως, μια αμιγώς ψυχολογική ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων δεν μπορεί παρά να αναφέρει όλα όσα τα χαρακτηρίζουν, με άλλα λόγια την κοινωνική τους υφή. Έτσι διατυπώνεται και η θέση η οποία υποστηρίζει ότι τα (ψυχολογικά) συναισθήματα, αν και δεν αποτελούν τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης, προκύπτουν οπωσδήποτε από αυτήν» (1947, σελ. 106).

Επιπλέον, ψυχολόγοι όπως ο Ribot και ο Beaunis αντιλαμβάνονταν τις κοινωνικές επιστήμες ως εμπειρικές μελέτες στις οποίες η ψυχοφυσιολογία θα μπορούσε να παράσχει μια θεωρητική βάση. Από την πλευρά του ο Delacroix, καθηγητής ψυχολογίας στη Σορβόνη το 1923, σκιαγραφεί τα οφέλη που παρέχει η κοινωνιολογία στην ψυχολογία. Υπογραμμίζει ότι «εφεξής ο ψυχολόγος οφείλει να βλέπει τα ψυχολογικά φαινόμενα μέσα από την κοινωνιολογική τους διάσταση» (στο Mucchielli, 1994, σελ. 464). Ο Piéron, υποστηρικτής του συμπεριφορισμού του Watson, αναγνώριζε την επιστημονικότητα μόνο της ψυχοφυσιολογίας, εντάσσοντας κατά συνέπεια ολόκληρο τον κλάδο της ψυχολογίας στον τομέα των βιολογικών επιστημών. Όπως ο Durkheim, και αυτός αρνείται να δεχτεί ότι «...οι αρχές της διαμόρφωσης της σκέψης πηγάζουν από την κοινωνία» (Mucchielli, 1994, σελ. 459). Ταυτόχρονα ο Tarde κάνει μια σοβαρή διαπίστωση σχετικά με την ψυχολογία: «Η

ψυχολογία έχει δύο πρόσωπα: το ψυχοφυσιολογικό και το ψυχοκοινωνιο-λογικό. Μέχρι πρόσφατα οι ψυχολόγοι έκαναν το σφάλμα να μη μελετούν προσεκτικά παρά μόνο το πρώτο» (Tarde, 1897: 165).

Στην περίοδο του μεσοπολέμου μια πραγματική μάχη λαμβάνει χώρα ανάμεσα σε ψυχολόγους και κοινωνιολόγους με αντικείμενο την κοινωνική ψυχολογία. Εκείνοι που διασταυρώνουν τα ξίφη τους είναι, από την πλευρά των ψυχολόγων, ο Charles Blondel και ο Georges Dumas και, από την πλευρά των κοινωνιολόγων, οι Maurice Halbwachs, Lucien Lévy-Bruhl και Marcel Mauss. Στόχος και των δύο κλάδων είναι η εύρεση ενός ενιαίου κοινού γνωστικού πεδίου. Ο Mauss (1872-1950) επιμένει στην ιδέα μιας συμμαχίας μεταξύ ψυχολογίας και κοινωνιολογίας με το σκεπτικό ότι μόνο καταρρίπτοντας τα τείχη μεταξύ των δύο κλάδων μπορούμε να κατανοήσουμε τον «κοινωνιο-ψυχο-φυσιολογικό άνθρωπο». Ο Maurice Halbwachs (1877-1945), του οποίου το ερευνητικό έργο ήδη από το 1925 εστιάζεται κυρίως στη συλλογική ψυχολογία, κάνει μια ουσιώδη ανακάλυψη: τη συλλογική μνήμη. Ο Lucien Lévy-Bruhl (1857-1939), συνεχιστής της θεωρίας των συλλογικών αναπαραστάσεων του Durkheim, δραστηριοποιούνταν πάντοτε στην ανάπτυξη της συλλογικής ψυχολογίας, η οποία κυοφορούνταν. Τέλος αρκετοί ακόμη κοινωνιολόγοι, οπαδοί του Durkheim, ενώθηκαν μαζί τους στην προσπάθεια ανεύρεσης ενός κοινού πεδίου.

Όσον αφορά τους ψυχολόγους, ο Ριέρν δεν πείθεται από τη συλλογική ψυχολογία. Ο Dumas και ο Janet ανακοινώνουν από κοινού ότι το περιοδικό *Journal de Psychologie* θα παραμείνει ουδέτερο βήμα για όλους τους ερευνητές των επιστημών του ανθρώπου. Ο Blondel αποδεικνύεται ο μόνος πραγματικά δεινός ερευνητής μιας συλλογικής ψυχολογίας αυτόνομης και ολοκληρωμένης. Ο Mucchielli αναφέρει ως παραδείγματα τον Guillaume και τον Meyerson (1938), οι οποίοι συνοψίζουν επιτυχώς τη σκέψη του Blondel γράφοντας: «Ο homo-psychologicus αποτελεί αφηρημένη έννοια. Τα συναισθήματά μας, η σκέψη μας, η μνήμη, ακόμη και η αντίληψη διαμορφώνονται μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο του οποίου υφιστάμεθα την πίεση και την επιρροή. Η πλήρης κατανόηση του ατόμου δεν είναι δυνατή παρά μέσω της συλλογικής ψυχολογίας» (στο Mucchielli, 1994, σελ. 470). Εντούτοις, οι προσπάθειες του Blondel απέβησαν άκαρπες. Το 1941 ο Halbwachs εκλέχθηκε στο Collège de France* και κατέλαβε μια νεοπαγή έδρα με αντι-

---

* Σ.τ.Μ.: Το Collège de France είναι ένα ανώτατο εκπαιδευτικό και ερευνητικό ίδρυμα το οποίο βρίσκεται στο Παρίσι. Ιδρύθηκε το 1530 και, παρόλο που δεν προσφέρει πτυχίο, διατηρεί ερευνητικά εργαστήρια καθώς και μία από τις αριστερές ερευνητικές βιβλιοθήκες στην Ευρώπη.

κείμενο τη «Συλλογική ψυχολογία». Ο Mucchielli συνοψίζει την κατάσταση ως εξής: «Το 1945 μαρτυρά το τέλος της πρώτης γαλλικής συλλογικής ψυχολογίας καθώς και των επινοητών της. Η επιρροή όμως της κοινωνιολογίας δεν έπαψε να ασκείται στο έργο των μεγαλύτερων ψυχολόγων της εποχής» (1994, σελ. 471).

4. Μεταξύ ατομισμού και ολισμού

Επανερχόμαστε τώρα στις διάφορες ερμηνείες που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί για να αιτιολογήσουν τα κοινωνικά δεδομένα –ένα θέμα που αφήσαμε μετέωρο προηγουμένως. Είναι πιθανό το ζήτημα αυτό να είναι διττό και να εξαρτάται από τη σκοπιά του ερευνητή: αν δηλαδή είναι ατομιστής ή ολιστής. Όσο πίσω και αν ανατρέξουμε στο χρόνο, ήδη από την εποχή της αρχαιότητας οι δύο αυτές μεθοδολογικές προσεγγίσεις ήταν πάντα αντίπαλες. Στις ερμηνευτικές τους προσπάθειες οι ολιστικοί συγγραφείς προτιμούσαν την ιδέα της ομάδας, ενώ αντίθετα οι ατομιστές έδιναν προτεραιότητα στις ερμηνείες που μπορούν να αναχθούν στο άτομο. Ο ατομισμός είναι πρωτίστως και κυρίως μια ιδεολογία και, κατ' επέκταση, μια θεωρία η οποία εξαιρεί το άτομο έναντι της ομάδας. Στον αντίποδα βρίσκεται ο ολισμός, σύστημα το οποίο προάγει ως ερμηνευτική αρχή την έννοια της ομάδας έναντι του ατόμου. Όταν το άτομο αποτελεί την ύψιστη αξία, πρόκειται για ατομισμό. Στην αντίθετη περίπτωση, όπου αξία έχει η ομάδα, το σύνολο, όπως συμβαίνει στην κοινωνία, μιλάμε για ολισμό.

Η ατομιστική προσέγγιση έλκει την καταγωγή της από τρεις πηγές:

1. Η πρώτη έχει θρησκευτικές ρίζες. Πρόκειται για το πέρασμα της ψυχής του καθενός μας στον άηλο κόσμο, το οποίο αποτελεί την κύρια ανησυχία κάθε πιστού και ειδικότερα κάθε χριστιανού. Η ημέρα της Κρίσης αφορά το κάθε άτομο χωριστά και όχι την ανθρωπότητα ως σύνολο. Καθένας από εμάς θα κριθεί για τις δικές του πράξεις.
2. Η δεύτερη πηγή είναι κοσμική και πηγάζει από το Ρωμαϊκό και το Ελληνικό Δίκαιο. Το πρώτο εξασφαλίζει στο άτομο, ως ιδιοκτήτη, ένα πεδίο δράσης στο εσωτερικό του οποίου μπορεί να ασκεί δικαιώματα πάνω στα αντικείμενα που του ανήκουν. Ως μέλος μιας οικογένειας έχει ορισμένες ελευθερίες όσον αφορά τη διάθεση της περιουσίας του. Από την άλλη, στην ελληνική παράδοση το άτομο έχει δικαίωμα στην ατομική κρίση, του αναγνωρίζεται δηλαδή η ικανότητα διάκρισης μεταξύ του Καλού και του Κακού, της Αλήθειας και του Ψέματος. Επιπλέον, οδηγείται

σε μια απόφαση κατά της συλλογικής δράσης. Έλληνες και Ρωμαίοι, ακριβώς όπως και στη θρησκευτική άποψη, θεωρούν το άτομο ως το επίκεντρο των αποφάσεων. Σύμφωνα με τη θρησκεία, το άτομο φέρει το πνευματικό του πεπρωμένο, ενώ στην ελληνική και τη ρωμαϊκή κοινωνία αποτελεί το κέντρο ενός συνόλου δραστηριοτήτων (αγορές, πωλήσεις) και δικαιωμάτων (υποχρεώσεων και καθηκόντων).

3. Ταυτόχρονα το άτομο είναι ένας καταναλωτής ή παραγωγός ο οποίος διαχειρίζεται την περιουσία του κατά τέτοιο τρόπο ώστε να φτάσει στο υψηλότερο επίπεδο ικανοποίησης που μπορούν να του εξασφαλίσουν οι πόροι του. Πρόκειται για μια ωφελιμιστική αντίληψη. Η κατάδειξη της έννοιας του συμφέροντος ως θεμελιώδους παράγοντα επιρροής των επιλογών του ατόμου και των διαπροσωπικών του σχέσεων αποτελεί την ουσιαστικότερη συνεισφορά του ωφελιμισμού. Οι κυριότερες διαφορές μεταξύ ατομισμού και ολισμού συνοψίζονται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1. Διαφορές μεταξύ ατομισμού και ολισμού

Αντικείμενο διαφοροποίησης	Ατομισμός	Ολισμός
Προσωπικό περιεχόμενο	Ατομικές διαφορές	Κοινωνικές κατηγορίες
Τρόπος αυτοπραγμάτωσης	Κάνω αυτό που θέλω	Συμφωνώ με την ομάδα
Δομική μονάδα	Άτομο	Ομάδα ή σύνολο
Ρύθμιση συμπεριφοράς	Προσωπική άποψη	Κανόνες της ομάδας
Στόχοι	Προσωπικοί στόχοι > στόχοι ομάδας	Στόχοι ομάδας > προσωπικοί στόχοι
Διαφορά μεταξύ ομάδας υπαγωγής και εξωομάδας	Μικρή	Μεγάλη
Μορφές σχέσεων	Κυρίως οριζόντιες	Κυρίως κάθετες

Όπως είδαμε, ο ολισμός και ο ατομισμός αναπτύχθηκαν παράλληλα και θα συναντάμε συνεχώς εργασίες που είτε άμεσα είτε έμμεσα αναφέρονται στη μία ή την άλλη θεωρία. Σύμφωνα με τον ατομισμό, οι ατομικές ψυχολογικές διαθέσεις προκαλούν τους κοινωνικούς θεσμούς. Ο ολισμός, από την άλλη, υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές συνθήκες είναι αυτές που επηρεάζουν τις ατομικές συμπεριφορές. Ας παραθέσουμε όμως κάποια παραδείγματα που θα

αποσαφηνίσουν τις θεωρίες αυτές. Τα έργα των Πλάτωνα, Αριστοτέλη, Hobbes, Fourier, Tarde, Festinger, Bandura, Milgram, Boudon και άλλων διαποτίζει η ατομιστική προσέγγιση. Διατρέχοντας τις ίδιες ιστορικές περιόδους θα βρούμε συγγραφείς οι οποίοι προσεγγίζουν τα ίδια ή παρόμοια ζητήματα υπό το ολιστικό πρίσμα: Ιπποκράτης, Montesquieu, Helvetius, Rousseau, Le Bon, Sighele, Mead, Hamon, Sherif, Stoezel, Bourdieu, Touraine και άλλοι. Στην πραγματικότητα, η κοινωνική ψυχολογία έχει εδώ και καιρό εγκαταλείψει τη μελέτη πολλών συγγραφέων και κυρίως πολλών θεωριών, αφήνοντας την κοινωνιολογία να τις προσεταιριστεί και να τις κατακτήσει (εθνομεθοδολογία, κοινωνικός στιγματισμός, ορισμός της ψυχολογικής κατάστασης, αποκλίνουσες συμπεριφορές κ.ά.).

Στην *Πολιτεία* του ο Πλάτωνας περιγράφει ένα κοινωνικό σύστημα βασισμένο κατά κύριο λόγο σε μια ψυχολογική οργάνωση: τη συμπεριφορά του ατόμου καθορίζει η επιθυμία για υλικά αγαθά, η επιθυμία να είναι συνεπές στις προσωπικές του αξίες και η επιθυμία του να γνωρίσει. Στις τρεις αυτές επιθυμίες αντιστοιχούν τρεις αρετές: σωφροσύνη, ανδρεία και σοφία. Η ψυχική ισορροπία ενός ανθρώπου συνίσταται στην αρμονική συνύπαρξη των τριών αυτών αρετών μέσα του. Η ισορροπία μιας κοινωνίας φτιαγμένης καθ' ομοίωση του ανθρώπου, ως αντανάκλασής του κατά κάποιο τρόπο, εναπόκειται στη θέση την οποία επιφυλάσσει στη δραστηριότητα των τεχνιτών, των φυλάκων και των αρχόντων. Από τα παραπάνω συνάγουμε ότι η κοινωνία χτίζεται καθ' ομοίωση του ανθρώπου, πάνω σε ατομικές ψυχολογικές αρχές. Όσον αφορά τους οπαδούς του ολισμού, ο Ιπποκράτης στο έργο του *Περί ανέμων, υδάτων και τόπων* παρουσιάζει τη θεωρία του για το κλίμα, ενώ ταυτόχρονα διατυπώνει την άποψη ότι οι θεσμοί παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση της ιδιοσυγκρασίας ενός λαού. Παρατηρεί ότι οι λαοί με φιληλεύθερους θεσμούς είναι περισσότερο θαρραλέοι και ότι, αντίθετα, οι δεσποτικοί θεσμοί έχουν ως αποτέλεσμα πιο αδύναμους λαούς. Έτσι, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι κοινωνικές, οι φυσικές και οι πολιτειακές συνθήκες είναι αυτές που επηρεάζουν τα άτομα. Οι περιορισμοί που θέτει η έκταση της παρούσας εργασίας δεν μας επιτρέπουν να αναπτύξουμε τις ιδέες πολλοῦ αριθμῶν συγγραφέων. Τα δύο παραπάνω παραδείγματα θα χρησιμεύσουν ως σημεία αναφοράς για την απεικόνιση των δύο αντίθετων προσεγγίσεων ως προς την ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων.

Η ανάλυση ενός κοινωνικού φαινομένου επιβάλλει την τοποθέτηση του συγγραφέα, ενταγμένος ή όχι, υπέρ της μίας ή της άλλης προσέγγισης. Εντούτοις, υπάρχουν συγγραφείς οι οποίοι επιχειρήσαν μια σύνθεση των δύο θεωριών. Στο πεδίο αυτό αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια του Gurvitch

(1962), ο οποίος υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα ερμηνεύονται μέσα από την αλληλεπίδραση τριών επιπέδων. Πρόκειται για:

- α. το επίπεδο της κοινωνικής μορφολογίας, δηλαδή των γεωγραφικών και δημογραφικών παραμέτρων του περιβάλλοντος·
- β. το επίπεδο της κοινωνικής φυσιολογίας, που αναφέρεται στο σύνολο των συλλογικών συμπεριφορών οι οποίες συνδέουν τα μέλη της κοινωνίας στις οικονομικές, τεχνικές, πολιτισμικές και πολιτικές δραστηριότητες·
- γ. το επίπεδο της δεοντολογικής σκέψης της ομάδας ή, αλλιώς, της συλλογικής ψυχολογίας.

Η ανάλυση αυτών των επιπέδων οδηγεί στο συνολικό ψυχικό φαινόμενο. Αυτό με τη σειρά του χωρίζεται σε δέκα επίπεδα που συνιστούν ταυτόχρονα τα δομικά του στοιχεία και τα οποία, ανάλογα με το βάθος τους, είναι αρκετά εύκολο να εντοπίσουμε. Στο σύνολό τους τα επίπεδα αυτά ομαδοποιούνται σε δύο κατηγορίες, εκ των οποίων η μία προσεγγίζει περισσότερο το πεδίο της κοινωνιολογίας και η άλλη το πεδίο της ψυχολογίας, πάντα όμως μέσα από το πρίσμα της συλλογικής ψυχολογίας.

5. Ο Fourier, ο πειραματισμός και ο εμπειρισμός

Δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε από αυτό το κεφάλαιο υπέρ της μελέτης της ιστορίας της κοινωνικής ψυχολογίας μια σύντομη έστω αναφορά στο θέμα του πειραματισμού στον εν λόγω κλάδο. Για το λόγο αυτόν θα χρειαστεί να ανατρέξουμε στον Fourier ο οποίος, στην προσπάθειά του να αποδείξει την εγκυρότητα των υποθέσεων του σχετικά με τη Θεωρία της Παγκόσμιας Ενότητας, πραγματοποίησε πολυάριθμες έρευνες. Η εμπειρία του του έδινε τη δυνατότητα να παρέχει στους ερευνητές πολύτιμες συμβουλές: «οι δώδεκα υποχρεώσεις που απορρέουν από μια μεθοδική μελέτη και οι οποίες κατά συνέπεια αποδεικνύονται απολύτως αναγκαίες για τους μελετητές, καθώς και τα δώδεκα ζητήματα ακαθόριστων ορίων». Σύμφωνα με τον ίδιο, πρέπει «να συμβουλευτούμε την εμπειρία και, με αυτήν οδηγό, να προσχωρήσουμε στην αλήθεια της πειραματικής έρευνας, να μη δεχόμαστε παρά μόνο την αλήθεια που η έρευνα έχει επιβεβαιώσει, πρέπει να προσπεράσουμε τους υπολογισμούς μιας υποθετικής αλήθειας, να πάμε από το γνωστό στο άγνωστο κατ' αναλογία, να παρατηρούμε τα πράγματα που θέλουμε να γνωρίσουμε και όχι απλώς να τα φανταζόμαστε...» (στο Vacher, 1992, σελ. 24-25). Το θετικιστικό ρεύμα επέκρινε σφόδρα την άποψη του Fourier για την πειραματική πρακτική. Ο Pellarin, ο μαθητής του, γράφει ένα κείμε-

νο όπου εστιάζεται στο ζήτημα της αποδοχής ή της απόρριψης του πειραματισμού στις κοινωνικές επιστήμες. Στην εργασία αυτή διαχωρίζει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει τις επιστήμες ο Fourier από εκείνον των θετικιστών κάνοντας αναφορά στις αρχές του Claude Bernard. Η συλλογιστική του Pellarin, η οποία αποτελεί μια διεύρυνση των υποθέσεων του Fourier, δεν δέχεται την παθητική προσμονή της κοινωνικής εξέλιξης, αντίθετα αποσκοπεί στο να επιφέρει η ίδια την εξέλιξη αυτή: «Γιατί θα πρέπει πάντοτε, όπως υποστηρίζει η θετικιστική σχολή, να περιμένουμε παθητικά την έλευση των γεγονότων που αποτελούν μια κοινωνική εμπειρία, χωρίς ποτέ να επιχειρήσουμε να προκαλέσουμε σκόπιμα την εμπειρία αυτή και να την εδραιώσουμε μεθοδικά; [...] Ο Pellarin προσεγγίζει την πειραματική κοινωνιολογία μέσω της πειραματικής φυσιολογίας, όπως την είχε μόλις ορίσει ο Claude Bernard... Υπογραμμίζει τη δυσκολία που συναντά "ένα ολόκληρο σύνολο ανθρώπων" κατά την προσπάθειά του να πειραματιστεί πάνω σε εκτεταμένα συστήματα που εμφανίζουν μεγάλη δυστοκία στο χειρισμό τους, καθώς και το ενδιαφέρον που υπάρχει για "τον πειραματισμό σε μικρή κλίμακα"» (στο Vacher, 1992, σελ. 27).

Ο πειραματισμός, όπως τον εμπνεύστηκε ο Fourier και τον ανέπτυξε ο Pellarin (1874), είχε τις ρίζες του στο έργο του φυσικομαθηματικού Laplace. Τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία σχετικά με την υλοποίηση των πειραματικών ερευνών πάνω στις κοινωνικές επιστήμες στοιχειοθετούν «τη θεωρητική και την επιστημολογική βάση τους μισό αιώνα μετά τον Fourier, ταυτόχρονα όμως και μισό αιώνα προτού κάνει τα πρώτα της βήματα η πειραματική κοινωνιοψυχολογία» (Vacher, 1992, σελ. 26). Παραφράζοντας τον Dorna (1998), θα μπορούσαμε να πούμε ότι η επιστροφή στις πηγές του κλάδου μας –της κοινωνικής ψυχολογίας– δεν είναι θέμα πολυτέλειας αλλά ανάγκης και, μάλιστα, επιτακτικής. Στο τέλος του συγγράμματος θα αναφερθούμε και πάλι στο θέμα αυτό.